

TÜRKİYE'DE ANAYASAL DÜZEN ve LÂİKLİK¹

Doç. Dr. Bihterin Dinçkol

Lâiklik kelimesinin orijini eski Yunanca'daki "laikos" sıfatıdır ve "halk, kalabalık, kitle" anlamına gelen "laos" ismi üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla "laikos" da "halka, kalabalığa, kitleye ait" demektir. Hıristiyanlığın yayılması ile kilise adamlarına Latince "derici", inananlar topluluğuna da "iaici" denilmiştir. Dilimize bu kelime ilk defa Meşrutiyet yıllarında girmiş ve "ladini" olarak Türkçeye çevrilmiştir. "Ladini" dindışı anlamına gelmektedir². Türkiye'de laikliğe ön yargılı yaklaşımların tavırlarını, bir ölçüde de olsa, kavramı bu şekilde algılamalarına bağlayabiliriz.

Lâiklik yerine bazen "sekülerizm" terimi de kullanılmaktadır. Sekülerizm daha çok Anglo-sakson dünyasına ait olup, din ve ruhban dışılık ya da dünyevilik yani dinden etkilenmeyen siyasi alan anlamına gelir. Sekülerizmde dinle ilgili kamusal politikalara pek yer verilmez³. Gerek lâiklik gerekse sekülerizm, Hıristiyanlığın egemen

---

¹ BU makale, İstanbul Ticaret Üniversitesi Hukuk Fakültesi tarafından 5 şubat 2002 tarihinde düzenlenen. "*Lâikliğin Anayasal ilke Haline gelişiminin 65. Yıldönümü Paneli*"nde tebliğ olarak sunulmuştur. Panel Prof. Dr. Mehmet Akad'ın başkanlığında, konuşmacılar Prof. Dr. Toktamış Ateş, Prof. Dr. Yakut İrmak Özden, Doç. Dr. Bihterin Dinçkol ve Yekta Güngör Özden'in katılımlarıyla gerçekleştirilmiştir.

² **Bihterin (Vural) Dinçkol**, 1982 Anayasası Çerçevesinde ve Anayasa Mahkemesi Kararlarında Lâiklik. Kazancı Yayınları, İstanbul 1992. s.5-6.

³ **Andre w Davison**, Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik, Hermenötik Bir Yeniden Değerlendirme. Çev. T. Birkan. İstanbul 2002. s.245.

olduğu batı dünyasında gelişen olgular ve düşüncelerdir⁴. Ortaya çıkış ve gelişmeleri son derece sancılı olmuştur. Ortaya çıkış sürecinde gerek düşünsel gerekse örgütsel çatışmalar yaşanırken, temel sorun; dini-dünyevi ayırımının arkasında yer alan akıl-inanç ayırımını gerçekleştirebilmektir. Zira dinler, dünya işlerine karışıp siyasi bakımda güç kazandıkça asıl ruhani erklerini göz ardı edip, "güç için güç" ilkesini gütmeye başlarlar⁵. Lâiklik ise, dinsel eşitlik ve din özgürlüğünü sağlayan, böylece akıl ve vicdanın kölelik zincirlerini kırdığı bir siyasal örgütlenmeyi öngörür. Lâiklik ile devlet içinde din değil, din içinde devlet reddedilir ve dinin siyasi, hukuki güç olması engellenir⁶,

Lâiklik her ülkenin şartlarına göre değerlendirilmelidir. Batıda 16-18. yüzyıl arasında feodal sistemin giderek yok olması, toprak mülkiyetinin önemini yitirmesi, ticarete yapılan yatırımların artması ve mutlak monarşilerin kurulduğu bir ara rejimden sonra 1789 Fransız Devrimiyle lâiklik alanında ilk adım atılmıştır. Ticaret devrimi ile ortaya çıkan ve zaman içinde güçlenen burjuvazinin mülkiyet hakkı, kral ve kilisenin keyfi tasarrufu tehdidi altındaydı. Dolayısıyla batıda burjuvazi önderliğinde aristokratik güçlerin yanısıra din kurumlarına karşı verilen bir savaşımın sonucunda lâiklik gerçekleşebilmiştir. Düşünsel alanda da "aydınlanma çağı" düşünürleri, insan aklını her şeyden üstün tutan, hukukun kaynağında akli bulan düşünceler üretirken, krala ve din adamına gerek

---

⁴ **David Martin**. A General Theory of Secularization. Oxford 1978. s.52: Max Weber'in modernleşme tezi de sekülerizmin hırsliyanlığın bir ürünü olduğunu gösterir. **Max Weber**, The Sociology of Religion, Boston. 1964.

⁵ **Hüseyin Batuhan**. "Lâiklik ve Dini Taassup", Laiklik I. Milli Tesanüt Birliği Yayını:4, İstanbul 1954,s.54.

⁶ **Dinçcol**, s.8.

olmadığını vurgulayarak ulus egemenliği anlayışını da ortaya koyuyorlardı. Bu düşünce akımının da etkisiyle, "ilahi" yani göksel egemenlik hakkının terk edilerek "beşeri" yani lâik egemenlik anlayışının kabulü, batıda yaşanan sürecin içinde dinsel kurumlara sınırlı bir alan bırakmıştır. Aynı dinsel geleneği paylaşan Fransa, Almanya ve Anglo-Sakson ülkelerinde lâiklik ve sekülerlik süreçleri, birbirinden farklılık gösterir. Bu farklı süreçler, varılan noktalarda da farklılıklar oluşturmaktadır.

Lâikleşme esas olarak Fransa'da görülmektedir. Merkezileşmiş, hiyerarşik ve kurumsal yapıya sahip olan ve evrensellik iddiası taşıyan Roma Kilisesi'ne karşı oluşan Fransız lâiklik hareketi çalkantılı bir dönemden geçmiştir⁷. Fransa'da lâikleşme, devrimci, jakoben ve cumhuriyetçi usullerle yürütülürken, kilise uzun bir süre 1905 tarihli "Ayrılık Yasası"na kadar devlet denetimi, vesayeti altında tutuldu. Dinleri değil kiliseleri özelleştiren bu yasa ile devlet ve din işlerinde karşılıklı karışmazlık esası benimsenerek, devlet din işlerine karışmaktan büyük ölçüde vazgeçti .

Sekülerleşmede belirlenen yöntem ise daha yavaş, kendiliğinden gelişen, uzlaşmacı evrimsel bir yöntem olup Almanya, Avusturya, ABD gibi ülkelerce benimsenmiştir.

---

⁷ **Pascal Texier**, "*Fransız Lâiklik Modelinin Kaynakları*", Lâiklik ve Demokrasi, Der. İbrahim Ö. Kaboğlu. İstanbul 2001, s.22.

⁵ **Bülent Tanör / Necmi Yüzbaşıoğlu**, 1982 Anayasasına üçrc Türk Anayasa Hukuku. 2. Baskı, İstanbul 2001, s.86. 1905 tarihli Kanununun 27. maddesi, "*İbadet yerleri dışında dinsel gösterilere kumu düzeni problemleri kaydı dışında İzin verilir; bu konuda kamu otoriteleriyle dinsel otoriteler arasındaki uyumsuzlukların çözümü konusunda idari yargı yetkilidir.*" hükmünü taşır. 1905 tarihli Kanuna göre, dinsel binalar veya mezarlıklar dışında kamusal binalara dinsel işaretler konması yasaklanmıştır. **Jean-Michel Belorgey**, "*Lâiklik ve Demokrasi, Açık Bir Toplumda Lâiklik*", Lâiklik ve Demokrasi, Der. İbrahim Ö. Kaboğlu. İstanbul 2001. s.37-39

I. ANAYASALARDA DİN ve DEVLET İLİŞKİSİ

Devletleri, anayasalarındaki din-devlet ilişkisi bağlamında değerlendirdiğimizde, genel olarak dört başlık altında toplamak mümkündür.

A. Din- devlet ayrılığını belirten devletler

Bu gruba giren devletler, anayasalarında lâik olduklarını ya da devletin belli bir dini veya mezhebi korumadığını açıkça belirtirler. Bu devletlere Fransa⁹, Türkiye, eski Fransız sömürgeleri¹⁰, İspanya¹¹, Portekiz'in yanı sıra eski sosyalist ülkelerden Arnavutluk, Angola¹², Kazakistan, Kırgızistan, Rusya¹³, Tacikistan, Türkmenistan¹⁴, Azerbaycan¹⁵ örnek gösterilebilir.

-
- ⁹ Bk <http://www.assemblee-nationale.fr/english/8ab.asp>
1958 Fransız Anayasası'nın 1. maddesinde yer alan "*Fransa bölünmez lâik demokratik ve sosyal bir cumhuriyettir*" hükmü, kelime kelime Burkina(md.31), Burundi(md.1), Kamerun(md.1), Merkezi Afrika Cumhuriyeti(md.17), Kongo(md.1), Fildişi(md.2), Gabon(md.2), Malgaş(md.1), Mali(md.25), Nijerya(md.4), Senegal(md.1), Çad(md.1), Togo(md.1) anayasalarında yer almaktadır. **Andre G. Cabanis / Michel Louis Martin**, "*Bir Lâiklikten Diğerine: Yeni Fronkofon Anayasalarının Durumu*". Lâiklik ve Demokrasi, Der. İbrahim Ö. Kaboğlu. İstanbul 2001. s.61. Anayasalar için bk. <http://confinder.richmond.edu/> İspanya Anayasasının 16 maddesi için bk. http://www.uni-wuerzburg.de/law/sp00000_.html.
- ¹² Angola Anayasasının 8. maddesine göre "*Angola Cumhuriyeti lâik (secular) bir devittir, devlet ve kilise ayrılır.*" Bk. http://www.imi-wuerzburg.de/law/ao00000_.html.
- ¹¹ Rusya Anayasasının 14. maddesine göre "*Rusya Federasyonu lâik (secular) bir devlettir (...)* *Din kurumları devletten ayrı olacaktır.*" Bk. <http://www.departments.bucknell.edu/russian/const/ch1.html>.
- ¹⁴ **Servet Armağan**, "*Dünya Devletleri Anayasalarında Lâiklik Prensibinin Düzenlenişi*" Yeni Türkiye. Yıl:4. S.22, Temmuz- Ağustos 1998, s.733. Türkmenistan Anayasasının 1. maddesi "*Türkmenistan, demokratik ve lâik hukuk devletidir.*" hükmünü taşıırken. 11. maddesi "*Dini kurumlar. Devletten ayrılır ve Devlet işine karışamazlar. Devletin eğitim sistemi, dini kurumlardan ayrılır ve lâik niteliği haizdir.*" hükmünü taşır. **TİKA**. Türkmenistan Anayasası ve Türkmenistan Mevzuatından Metinler, çev. S. Sırrı Terzioğlu. T.C. Dışişleri Bakanlığı. 1999. Ayrıca bk. <http://confinder.richmond.edu/>
- ¹⁵ Azerbaycan Anayasasının 18. maddesine göre "*Azerbaycan Cumhuriyeti'nde din devletten ayrılır. (...) Devletin eğitim sistemi lâiktir.*" Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, çev. Ozan Ergül / Cavid Abdullayev. AÜHFD. C.47, 1998. S.1-4. s.228. Ayrıca bk. <http://confinder.richmond.edu/>

B. Din-devlet ilişkisinde karşılıklı bir karışmazlığı benimseyen devletler

Anayasalarında lâiklik ya da din-devlet ayrılığına açıkça yer vermemekle birlikte, din-devlet ilişkisinde karşılıklı bir karışmazlığı benimseyen devletlerde, genellikle devlet ve kilise arasındaki bir anlaşma söz konusudur. Bu ülkelerde kilise kendi giderleri için vergi toplayabilir, din öğretimi yapabilir¹⁰. Bireylerin din ve vicdan özgürlükleri tanınmıştır. Devletin dinlere ve mezheplere karşı tarafsızlığı da sağlanmıştır. Bu devletler arasında Almanya, Avusturya, ABD, Hollanda yer almaktadır¹⁷. Örneğin Almanya'da devletin resmi kilisesi yoktur ama dini topluluk kurma özgürlüğü vardır¹⁸. Söz konusu bu devletler fiilen lâik ya da seküler devletlerdir.

C. Resmi dine sahip devletler

Sayıları giderek azalmakta olan bu devletlerin resmi dinleri vardır ancak diğer din ve mezhepler de koruma altındadır, hoşgörü ile yaklaşmaktadır. Yazılı anayasası bulunmayan İngiltere'nin anayasa nitelikli metinlerine göre, İngiliz kilisesi organik olarak monarşiye, özellikle kral ve kraliçenin kişiliğine bağlıdır. İngiliz Kilisesi'nin özel statüsü nedeniyle "Act of Settlement" hükümlerine göre kraliyet ailesi İngiliz Kilisesine katılmak zorundadır¹⁹. 2001 tarihli Yunan Anayasası da üçüncü maddesinde Yunanistan'da doğu Ortodoks

---

¹⁶ Tanör/Yüzbaşıoğlu, s.87.

¹⁷ Anayasalar için bk. <http://confinder.richmond.edu/>

¹⁸ Dinçkol, s.46.

¹⁹ H, Philips, The Constitutional Law, London 1952, s.451. İngiltere'de kilisenin hakları, malları yasa tarafından korunur ama vatandaşlara din özgürlüğü tanınmıştır. Dinçkol, s.43.

Hıristiyanlığının egemen din olduğunu düzenlemektedir²⁰. Resmi dine sahip olan ülkelere örnek olarak Norveç²¹ ve İzlanda verilebilir.

D. Teokratik devletler

Bu devletlerin çoğunda değişime açık durumu nedeniyle ayrık tutulabilecek olan İsrail dışında İslam nüfusu çoğunluktadır. İran, Suudi Arabistan²², Kuveyt gibi devletlerde dinsel hukuk kabul edilmiştir. Örneğin Kuveyt Anayasası, besmele ile başlar ve 2. maddesine göre, İslam şeriatı yasamanın ana kaynağıdır²³. İsrail temel kanununa göre İsrail bir Yahudi devletidir²⁴.

Devletlerin bu sınıflandırılması çerçevesinde, çağdaş demokratik devletlerin fiilen lâik ya da seküler olduklarını görüyoruz. Türkiye Cumhuriyeti de bu gruba giren devletler arasındadır. Çoğunluğunu müslümanların oluşturduğu bir devlet olarak, lâik devlet yapısı ile dikkat çekmektedir.

II. TÜRKİYE'DE ANAYASA - LÂİKLİK İLİŞKİSİ

A. Tarihsel Gelişim

Türkiye'de tarihsel süreçte, bir devlet politikası olan lâikliğin din karşıtlığı anlamında değil, modernleşme yolunda izlenen bir yol

²⁰ Bk. http://confinder.richmond.edu/greek_2001.html.

²¹ Norveç Anayasasının 2. maddesine göre "*Evangelical-Lutheran dini, devletin resmi dini olarak kalacaktır.*" Bk. <http://odin.dep.no/odin/engelsk/norway/system/032005-990424/index-dok000-b-n-a.html>.

²² Suudi Arabistan Krallığı Anayasasının 1. maddesine göre. Suudi Arabistan Krallığı bağımsız bir Arap İslam devletidir ve dini İslam olup, anayasası Kur'ana ve peygamberin sünnetine dayanır. Bk. http://www.uni-wuerzburg.de/law/sa00000_.html.

²³ Bk. http://www.uni-wuerzburg.de/law/ku00000_.html.

olarak benimsendiği görülmektedir²³. Batıda ekonomik devrime paralel olarak belirmiş olan lâikliğe, Türkiye'de 200 yıllık bir gecikme ile ulusal kurtuluş savaşından sonra bir devrimle geçilmiştir. Bu süreçte dine dayalı ve çok uluslu bir imparatorluktan ulus devlete geçişte, devlet yapısı dinsel öğelerden arındırılırken, sosyal içerikli çeşitli hukuki düzenlemeler de gerçekleştirilmiştir. Egemenliğin kaynağının beşerleştirilmesinde ilk adım, kurtuluş mücadelesinin içinde yapılan 1921 Anayasasında "ulusal egemenlik prensibi"nin kabulü ile atılmıştır. Saltanatın kaldırılmasının ardından cumhuriyetin ilanı 1923'de gerçekleştirilirken, yapılan anayasa değişikliğinde Türkiye devletinin dininin İslam olduğu eklenmiştir. Bir yandan iktidarın beşerleşmesi anlamı taşıyan cumhuriyetin ilanı, diğer yandan da resmi dinin ve hilafetin mevcudiyeti, bir çelişki olarak görülebilir. Ancak Türk devriminin önderi Atatürk, bu düzenlemeyle lâikliği dinsizlik olarak anlama çabalarının önüne geçmiştir. Lâikliğin gelişiminde 1924'te hilafetin²⁶, 1928'de resmi dini içeren hükmün kaldırılması ve 1937'de lâiklik ilkesinin anayasal ilke haline gelişi, önemli dönüm noktalarıdır. Tarihler bize göstermektedir ki lâiklik, atılan son derece temkinli adımlarla yerleştirilmiştir. Bu durumun nedeni ise, Atatürk'ün önderliğinde

---

²⁴ Bk. http://www.uni-wuerzburg.de/law/fs_indx.html.

²⁵ *Kemalist din politikasının temeli lâiklikti, dinsizlik değil, onu devletten ayırmak -siyasi, toplumsal ve kültürel işlerde dinin ve onun temsilcilerinin yetkisine son vermek ve bunu inanç ve ibadet konularına hasretmek- idi. Böylece İslamlaşmış, çağdaş, Batılı ve bir ulus-devlet'teki dinin rolüne indirgerken, Kemalistler aynı zamanda dinlerine daha modern ve daha milliyetçi bir şekil vermeye de teşebbüs ettiler.* Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğusu*. Çev. M. Kıratlı, 4. Baskı, Ankara 1991, s. 408.

²⁶ "3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması, Türkiye'de milliyetçiliğin yükselişinin karşı konulmaz bir sonucu değildir yalnızca. Halifeliğin kaldırılması, klerikalizm karşıtı Kemalistlerin muhaliflerini (Mustafa Kemal'in sonradan belirttiği gibi), Türkiye'nin diğer İslam ülkeleri karşısında bağımsızlığını ve egemenliğini korumak için kullanılabileceğine inandıkları bir odak noktasından mahrum bırakarak, iktidarlarını pekiştirmeye çalıştıkları siyasi bir savaşta açılan ilk ateşlerden biriydi." Davison, s.220

kurulan modern ve çağdaş rejime karşı olan ve demokrasi ile lâiklik konusunda uzlaşmacı tavır göstermeyen muhalefetin varlığıdır" .

B. 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Lâiklik

Ülkelerin şartlarına göre farklı uygulamalarla karşılaşılırsa da, bir devletin lâik olabilmesi için şu unsurlar gereklidir;

- egemenliğin kaynağının dünyevi olması,
- resmi dinin bulunmaması,
- din ve vicdan özgürlüğünün tanınması,
- belli bir dinin emirlerinin hukuki yaptırıma bağlanmaması.

Türkiye'de lâiklik anlayışını, sayılan bu unsurlar açısından, 1982 Anayasası'nı değerlendirerek ortaya koyabiliriz.

1. Devletin bir dine dayanmaması

1961 ve 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında, lâiklik konusuna geniş yer ayrılmış ve koruyucu düzenlemeler getirilmiştir. 1982 Anayasası'nın 2. ve 4. maddelerine göre lâiklik, cumhuriyetin temel niteliklerinden biri olup, değiştirilemez, değiştirilmesi teklif dahi edilemez²⁸.

---

²⁷ Özellikle **Cumhuriyetin** ilk kurulduğu yıllarda din üzerinde devletin denetimi kendini hissettirmektedir. Bkz. **Çağlar Keyder**, "Class and State in the Transformation of Modern Turkey", State and Ideology in the Middle East. ed. F. Halliday / H. Alavi, New York. Monthly Review 1988, s.201, 202; **Dankwart A. Rustow**, "Politics and Islam in Turkey 1920-1955". Islam and the West. ed. Richard N. Frye. Lahey; Mouton 1957, s.70; **Binnaz Toprak**, Islam and Political Development in Turkey, The Netherlands: E. j. Brill. Leiden 1981. s. 1.

²⁸ **Madde 2.** Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk Devletidir.

Madde 4. Anayasanın 1 inci Maddesindeki Devletin şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki hüküm ile. 2 nci Maddesindeki Cumhuriyetin nitelikleri ve 3 üncü Maddesi hükümleri değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez.

5. maddede lâik cumhuriyeti korumak, devletin temel amaç ve görevleri arasında sayılmıştır²⁹

6. madde ise, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu düzenleyerek, ilahi değil beşeri egemenlik anlayışını ortaya koymuştur³⁰.

2. Din ve vicdan Özgürlüğü

24. maddede düzenlenen³¹ din ve vicdan özgürlüğü, bireylerin diledikleri dine inanmaları ya da inanmamalarını kapsamaktadır. Din ve vicdan özgürlüğü içsel yönüyle mutlak ve sınırsızdır. Aynı maddeye göre kimse dinsel inançlarını açıklamaya zorlanamaz. Bu ilke olağanüstü hallerde dahi dokunulamayacak ilkelere (md.15). Bu düzenlemeye karşın, nüfus cüzdanlarında din hanesi bulunmaktadır. Nüfus kanununun bu hususa ilişkin hükmünün Anayasaya aykırı olduğu ileri sürülmüşse de, Anayasa Mahkemesi burada dini açıklamaya bir zorlama olmadığını belirterek ve din

²⁹ **Madde 5.** Devletin temel amaç ve görevleri. Türk Milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır.

³⁰ **Madde 6.** Egemenlik, kayıtsız şartsız Milletindir.

Türk Milleti, egemenliğini. Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır. Egemenliğin kullanılması, hiçbir surette hiçbir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılamaz. Hiçbir kimse veya organ kaynağını Anayasadan almayan bir Devlet yetkisi kullanamaz.

³¹ **Madde 24.** Herkes, vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

14 üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dini ayin ve törenler serbesttir. Kimse, ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz. Din ve ahlak eğitimi ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitimi ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır.

Kimse, devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne

hanesini demografik bir bilgi olarak değerlendirerek, söz konusu hükmü anayasaya aykırı bulmamıştır³².

Yine anayasanın 10. Maddesine göre³³ hukuk önünde herkes inanç, din ve mezhep ayırımı güdülmezsizin eşittir. Anayasa Mahkemesi eşitlik ilkesinden hareketle sadece semavi dinlere yönelik hukuka aykırılıkların cezalandırıldığı Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 175 ve 176. madde hükümlerini iptal etmiştir³⁴. Böylece sadece semavi dinler değil, tüm dinler (Konfüçyüsçülük, Taoculuk gibi) koruma altına alınmıştır.

1982 Anayasasında din ve vicdan özgürlüğünün bir unsuru olan ibadet özgürlüğü de 24. maddede düzenlenmiştir. İbadet en geniş anlamıyla bir dinin gereklerini yerine getirmektir. Vicdan yani inanma ya da inanmama özgürlüğü içsel olduğundan sınırsızken, kamusal alanda ortaya çıkan ibadet özgürlüğü, 14. madde hükmü ile sınırlandırılmıştır (24/2). İbadet özgürlüğü lâik cumhuriyeti ortadan kaldırmak amacıyla kullanılamaz. İbadet özgürlüğü ibadet etmeme özgürlüğünü de içerir ve lâik bir devlette ibadet konusunda zorlama yapılamaz. Buna ilişkin düzenleme de 24/3. maddede, "*kimse ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya (...) zorlanamaz.*" şeklinde ifade edilmiştir.

---

suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal soyulan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz.

³² E.1979/9. K. 1979/44. 27.11.1979 tarihli Anayasa Mahkemesi Kararı. AMKD. S. 17. s.332-348.

³³ **Madde 10.** Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.

Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz.

Devlet organları ve idare makamları bütün istemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar.

³⁴ E. 1986/11. K. 1986/26. 4.11.1986 tarihli Anayasa Mahkemesi Kararı, AMKD. S.22. s.298-323

3. Din eğitim ve öğretimi

Lâik devlet, lâik öğretimi gerektirir. Lâik öğretim ise şöyle gerçekleşir;

- Devlet okulları herhangi bir dini cemaat tarafından idare edilemez, din adamları devlet okullarında ders veremez.
- Öğretim programları dini esaslara dayalı olamaz.
- Okullara kabul için her hangi bir inanç şartı aranmaz.

1982 Anayasası'nda din eğitim ve öğretimi devletin denetim ve gözetimi altındadır. İlk ve orta öğretimde "*Din kültürü ve ahlak öğretimi*" zorunlu hale getirilmiştir³⁵ (md.24/4). Gereğede de ifade edildiği gibi amaç din eğitimi değil din kültürü vermektir. Ancak uygulamada belli bir din ve mezhebin pratik kurallarının uygulanması haline dönüşmüştür. Din derslerinin zorunlu olması, resmi din anlayışının olmadığı lâik devlet ilkesi ile çelişir durumdadır. 1961 Anayasasının 19/4. maddesindeki gibi seçimlik olması daha uygundur.

4. Din istismarının önlenmesi

Anayasamızın 24/son maddesi³⁶ dinin, din duygularının ya da dince kutsal sayılan şeylerin istismarını (sömürülmesini) ve kötüye kullanılmasını yasaklamış ve bu duruma aykırı davranışlara yaptırımlar getirilmesini emretmiştir (md. 14/3).

---

³⁵ *Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır.*" (24/4)

³⁶ *"Kimse, devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz."* (24/son)

1991 yılında lâik devlet düzenini din adına yıkarak teokratik devlet düzeni getirmeye yönelik fiilleri ve bu amaçla cemiyet kurmayı ve propagandayı yasaklayan Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesi yürürlükten kaldırılmıştır. Böylece Anayasanın 24/son maddesinin TCK'ya yansımaları olan hüküm, kaldırılmıştır. TCK 163. maddeyi yürürlükten kaldıran Terörle Mücadele Kanunu da lâikliği koruma amacını taşımaktadır ancak, örgütlü suçlardan söz edilerek ideolojik anti-lâik hareketler yaptırıma bağlanmak istenmiştir. Böylece Anayasada yer alan emir, yaptırımsız hale gelmiştir.

5. Devlet yapısı içinde din kurumlarının bulunmaması

Lâik devlet yapısı içinde kural olarak dinsel fonksiyonu olan din kurumları bulunmaz. Ancak Anayasa Mahkemesi kararlarında da belirtildiği gibi "Türkiye'nin özel şartları" gereği, 1924'te kurulan Sünni İslam anlayışı içinde din işlerini yürüten ve denetleyen Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), genel idare içinde yer almaktadır (md.136)³⁷. DİB dinsel bir örgüt değildir ve hizmetlerini lâiklik ilkesi doğrultusunda yerine getirmek zorundadır. Yani DİB, lâikliği zayıflatıcı değil koruyucu bir kurum olarak görülmektedir. Batıda dinin kiliseler eliyle yürütülmesi devlet düzenini sarsmamaktadır. Ancak Türkiye'de doktrinde³⁸ karşıt görüşler ileri sürülse de İslam

³⁷ Madde 136. Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, lâiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir

³⁸ Doktrindeki görüşlere şu örnekler verilebilir: "Bugün madem ki devlet lâiktir, o halde din ve devlet işleri birbirinden ayrılmak, biri diyanet, diğeri de siyaset sahasında kalmak lazımdır. Lâiklik esası üzerindeki bir devlette artık dini teşkilatı hükümet emri altında tutmakta bir mana ve mantık yoktur" **A. Fuat Başgil**, Din ve lâiklik, 5. Baskı, İstanbul 1982, s.204; "Lâiklik Türkiye'de dinin resmi bir müesseseye halinden çıkarılmasından Öte bir anlam taşıyordu." **Şerif Mardin**, "Religion and Secularism in Turkey", Özbudun ve Kazancıgil. Atatürk, s. 191'den aktaran Davison, s. 222; "Devlet tam manasıyla lâik bünyeye sahip olmak istediği takdirde, buna bir hal

dininin cemaatlere bırakılması sonucunda, cemaatlerin din hizmetlerini yerine getirmek için örgütlenecekleri, bu örgütlerin denetiminin zorluğunun yanı sıra yerli ve yabancı kaynaklardan destek görüp ekonomik açıdan da güçlenip, lâikliği tehdit edecekleri düşünülmektedir. Bu düşünce DİB'nın genel idare içinde yer almasına ve din hizmetinin bir kamu hizmeti olarak düzenlenmesine ve merkezi idarenin hiyerarşik denetimine bağlanmasına neden olmuştur.

6. Hukuk kurallarının temelini din kurallarının oluşturmaması

Lâik devlette hukuk kurallarının temelini beşeri irade oluşturur. Hukuk kurallarının din kurallarına uyma zorunluluğu olan bir devlette, lâiklikten bahsedilemez. 1982 Anayasası bu anlamda lâik hukuk sistemini öngörmektedir. Anayasa Mahkemesi de bu hususu vurgulamaktadır.

C. Siyasal İslam ve Siyasi Parti Yasakları

Türk Anayasal sisteminde Türkiye'de iktidar arayışı içinde olan radikal, düzeni değiştirmeye yönelik siyasal İslamın varlığı, siyasi partilerin uyması gereken esasların başında lâiklik ilkesinin yer almasına neden olmuştur. Anayasa Mahkemesi'nin de lâikliğe ilişkin kararlarında vurguladığı gibi lâiklik, Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşam felsefesidir yani rejimin temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle de Yüksek Mahkeme'nin ifadesi ile "anayasal ayrıcalığa sahip olan"

çaresi bulmak ve kendi dışındaki dini teşkilatın kurulmasına elverişli şartları yaratmak mecburiyetindedir." **Enver Ziya Karal**, "Devrim ve Lâiklik". Lâiklik. I. Milli Tesanüt Birliği Yayını:4. İstanbul 1954, s.74.

³⁹ "Hukusal düzenlemeler dünya işidir, din işi değildir." E. 1989/1, K.1989/12, 7.3.1989 tarihli Anayasa Mahkemesi Kararı, RG.5 Temmuz 1989, S.20216, s.15-41.

lâiklik ilkesi, Anayasa'da Öngörülen kimi sınırlamaları zorunlu kılmaktadır⁴⁰.

1950'lere kadar muhalif cereyanlar, kitle hareketleri dinsel motifler taşıyan, genellikle de batı kurumlarına tepki olarak beliren hareketlerdir. 1950'lerde çok partili döneme geçişle birlikte din, siyasal yaşamın önemli bir boyutu haline gelmiştir⁴¹. 1980'den sonra da rejim çıkmaza girdiğinde, siyasal partilerce sık sık dine müracaat edilmiştir. Gün geçtikçe açık pazar ekonomisinin gelişmesi, kırsal ekonominin önemini yitirmesi, iç ve dış göç dalgaları İslami kimliğe dayalı muhafazakar tabanda da değişime neden olmuştur. Türkiye'deki bu gelişme, siyasal İslamcılarının stratejilerini değiştirmiş ve tabandan yukarı bir hareketi değil iktidarı tepeden elde etme yöntemini tercih etmeye başlamışlardır. Bu da dinsel eğitimlilerin devlet kadrolarında daha fazla yer almaları şeklinde kendini göstermiştir .

Anayasa Mahkemesi'nin lâikliğe ilişkin kararlarında da belirtildiği gibi, lâiklik ilkesinin farklı ülkelerde farklı biçimde ortaya çıkacağı düşüncesi ve lâiklik konusunda uzlaşma arayışı içinde olmayan İslami siyasallaştırma çabaları, Cumhuriyet'in korunmasının ön koşulu olan lâikliğin korunması konusunda, "militan" ya da "mücadeleci" bir anlayışın benimsenmesine neden olmuştur. Söz konusu özel şartlar, 1961 Anayasası döneminde Milli Nizam Partisi,

---

⁴⁰ Anayasa Mahkemesi'nin ilgili kararları; E.89/1. K.88/12, 7.3.1989 tarihli karar (AMKD, S.25): E. 1997/1, K. 1998/1. 16.1.1998 tarihli karar (Anayasa Mahkemesi'nin RP hakkındaki Gerekçeli Kararı, Alkım Yayınları, İstanbul 1998); E.1999/2. K.2001/2. 22.6.2001 tarihli karar. (RG. 5 Ocak 2002. S.24631-Mükerrer. s.569).

⁴¹ Bkz. J. M. Landau, Radical Politics in Modern Turkey, Jerusalem: Jerusalem Academic Press, 1974, s.172 vd; Cem Eroğul, Demokrat Parti Tarihi ve ideolojisi. 2. baskı. Ankara 1990.

⁴² Ahmet Yücekök, Dinin Siyasallaşması, Din-Devlet İlişkilerinde Türkiye Deneyimi, İstanbul 1997. s.52.

1982 Anayasası döneminde de Huzur, Refah ve Fazilet partilerinin lâiklik ilkesine aykırılıktan dolayı. Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması sonucunu doğurmuştur.

Sonuç

Batıya göre 200 yıllık bir gecikme ile Türkiye'de ulusal kurtuluş savaşından sonra benimsenen "lâik devlet" anlayışı, teokratik ve çok uluslu bir imparatorluktan ulusal devlete geçerken, modernleşme ve batılılaşma sürecinde devlet yapısının dinsel öğelerden arındırılması ile gerçekleşmiştir.

Amaç, lâik düzende dini kamusalılıktan arındırıp, salt bireysel-toplumsal bir değer olarak ortaya çıkarmaktır. Dinin insana ilişkin olduğu, devletin dininin olmadığı lâik düzende, yurttaşlar arasında dini inanç nedeniyle ayırım yapılmaz .

Türkiye'de lâiklik ihlallerinin ve teokratik düzeni isteme eğilimlerinin mevcudiyeti, lâikliği koruyucu hukuki yaptırımlara yer verilmesine neden olmuştur.

Türkiye'de kendilerini sistemin dışında hissedenler önce lâikliğe saldırmaktadır. Bunun arkasında hâlâ gelenekçi ve cemaatçi toplum biçiminin sürmesi, sanayileşme ve kentleşmenin yeterince gerçekleşmemesi yatmaktadır. Türkiye'de lâiklik değerlendirmesi yaparken, ülkenin jeo-politik konumunun yanı sıra, günümüzde İslam hukuku kurallarının ve adetlerinin uygulandığı bir "İslam devleti" kurma düşüncesi taşıyan hareketin (İslamic

Fundamentalizm)⁴³ varlığını da göz ardı etmemek gerekir. Devlet politikası olarak benimsenen lâiklik, tam anlamıyla toplumsal temellerini, bu sorunlarını aştığında bulacaktır.

Günümüz Türkiye'sinde lâik düzene karşı olanlar, lâikliğin korunması için alınan önlemleri antidemokratik bulup, lâikliğin din dışılık gibi yorumlama ve lâik olanları hedef gösterme eğilimi içerisinde bulunmaktadırlar. Ayrıca lâik kesim "jakoben" iddiaları ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu düşüncelere sahip olanlar, özellikle küçük yaşta çocuklar üzerinde etkili olup, onları dinsel gruplara, tarikatlara yönlendirmekte ve sisteme karşı militanlar olarak yetiştirmektedirler.

Şurası da bir gerçektir ki, Türkiye'de 1950'lere kadar bütün muhalif cereyanlar, kitle hareketleri dinsel motifler taşımaktadır ve genellikle batı kurumlarına tepki olarak belirmişlerdir. 1950'lerden sonra da DP ve AP iktidarları döneminde tepki bizzat iktidarlar tarafından ileri sürülmüş, ekonomik çıkmazların yarattığı sosyal bunalımların günahı, rejimde ve batılı kurumlarda aranmıştır. 1960'lardan sonra ise eskiye dönme istemleri, yine dinden geçerek ileri sürülmüştür⁴⁴. Türkiye'de Anayasal bir kural ve cumhuriyetin temel niteliklerinden biri olan "lâiklik", hangi nedenle rejim bunalımı yaşanırsa yaşansın ilk eleştirilmeye başlanan husus olmaktadır. Lâikliğin sosyal olgu niteliğini kazanması, hukuki yaptırımların dışında, sanayileşmenin ve kentleşmenin gerçekleşmesine bağlıdır.

---

⁴³ Fundamentalist kelimesi sadece dindarlık değil, aynı zamanda toplumda kamu düzenini radikal olarak ve çoğunlukla devrimci biçimde değiştirmek için odaya konulmuş bir ideoloji anlamını da kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. **Dinçkol**, s.2, dn.5. Fundamentalist terimi, islami grup militanlarını tanımlamak için de kullanılmaktadır. **Macksood Aftab**, "What Does Fundamentalism Really Mean?". <http://www.ais.org/~bsb/Herald/Previous/495/Fundamentalism.html>.

⁴⁴ Yücekök, 41-42.